

الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين أجمعين
فلا اله الا هو
الغني عن العالمين

کلیه‌ی حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و
نوآوری‌های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه
متعلق به دانشگاه رازی است.

دانشکده : ادبیات و علوم انسانی
گروه : زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه جهت اخذ درجه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

ویژگی‌های نثر داستانی دولت‌آبادی در کلیدر

استاد راهنما:

دکتر قهرمان شیری

استاد مشاور:

دکتر عیسی نجفی

نگارش:

حجت انصاری شفیع

دی ماه ۱۳۹۰

دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

نام دانشجو:

حجت انصاری شفیع

تحت عنوان

ویژگی‌های نثر داستانی دولت آبادی در کلیدر

در تاریخ ۱۳۹۰/۱۰/۲۸ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

۱- استاد راهنما	دکتر قهرمان شیری	با مرتبه‌ی علمی	دانشیار	امضاء
۲- استاد مشاور	دکتر عیسی نجفی	با مرتبه‌ی علمی	استادیار	امضاء
۳- استاد داور داخل گروه	دکتر وحید مبارک	با مرتبه‌ی علمی	استادیار	امضاء
۴- استاد داور خارج از گروه	دکتر خلیل بیگزاده	با مرتبه‌ی علمی	استادیار	امضاء

دی ماه ۱۳۹۰

چکیده

ادبیات مدرن معاصر ایران، بازتابی است از فضای اجتماعی و فرهنگی دوران خود و با ارزش‌ترین دستاورد چنین فضایی، پیدایش رمان است. دولت‌آبادی با آفرینش رمان بلند و زیبایی‌کلیدر، خود را به عنوان یکی از رمان‌نویسان مطرح معاصر معرفی کرد. وی یکی از برجسته‌ترین داستان‌نویسان معاصر ایران است که از طریق ترکیب امکانات گونه‌های مختلف زبان معیار، زبان کهن، زبان شعری موجود در متون منظوم و منثور فارسی ایران در گذشته و حال و تلفیق آن با امکانات گویشی منطقه خراسان، پیکره این نثر پخته را پدید آورده است. پیشینه این گونه نثر، به آثاری چون تاریخ بیهقی، تاریخ بلعمی، قابوسنامه و حتی شاهنامه فردوسی باز می‌گردد. همچنین، تأثیر پذیری دولت‌آبادی از نثر نویسندگان معاصر چون به‌آذین، گلستان، آل احمد و شاعرانی چون شاملو و فروغ فرخزاد در رمان کلیدر به وضوح قابل مشاهده است. در نثر دولت‌آبادی رد پای آثار کلاسیک فارسی با وضوح و صراحت بیش‌تری هویدا است؛ به عبارت دیگر، دولت‌آبادی به شیوه‌ای که گویی تعمدی است، سعی می‌کند بهره‌گیری خود از متون کهن را به رخ خواننده بکشد. این مسئله به ویژه هنگامی که وی از موتیف‌های متون کهن در نثر خود استفاده می‌کند، بیش‌تر مشهود است. به نظر می‌رسد که از میان متون کهن، تاریخ بیهقی بیش از سایر آثار مورد توجه نویسنده‌ی رمان کلیدر قرار گرفته است. در این میان همواره نباید سهم گویش منطقه سبزوار را نیز نادیده انگاشت که در حقیقت زبان مادری خود دولت‌آبادی در هنگام کودکی بوده است و بزرگ‌ترین اسباب ارتباط او با فرهنگ و زبان اصیل فارسی در دوره‌ی حکومت طاهریان و صفاریان تا سلجوقیان در منطقه‌ی خراسان. بر این اساس، بررسی زوایای مختلف سبک زبانی کلیدر و مشخص کردن آبشخورهای تشکیل دهنده آن با تکیه و تأکید بر متون کهن فارسی، و میزان تأثیر پذیری او از ادبیات منثور و منظوم کهن، و تعیین و تبیین مهم‌ترین ویژگی‌ها و شاخصه‌های این نثر، محور اصلی این پژوهش است.

واژگان کلیدی: داستان معاصر، متون کهن، نثر، زبان، کلیدر، دولت‌آبادی.

فهرست مطالب

1.....	فصل اول: کلیات تحقیق
۱-۱-۱.....	۱-۱- پیشگفتار
۲-۱-۱.....	۲-۱- بیان مسئله
۳-۱-۱.....	۳-۱- پیشینه موضوع
۴-۱-۱.....	۴-۱- سؤال‌های تحقیق
۵-۱-۱.....	۵-۱- اهداف پژوهش
۱-۵-۱-۱.....	۱-۵-۱- هدف کلی
۱-۵-۱-۱.....	۱-۵-۱- اهداف جزئی
۶-۱-۱.....	۶-۱- ضرورت و کاربرد نتایج پایان نامه
۷-۱-۱.....	۷-۱- روش کار
۸-۱-۱.....	۸-۱- کلید واژه‌ها
6.....	فصل دوم: زندگی‌نامه و آثار محمود دولت‌آبادی
۱-۲-۱.....	۱-۲- زندگی‌نامه محمود دولت‌آبادی
۲-۲-۱.....	۲-۲- سالشمار زندگی محمود دولت‌آبادی
۳-۲-۱.....	۳-۲- آثار
۴-۲-۱.....	۴-۲- معرفی رمان کلیدر
۵-۲-۱.....	۵-۲- کلیاتی درباره سبک و زبان کلیدر
۶-۲-۱.....	۶-۲- خلاصه‌ای از داستان کلیدر
۷-۲-۱.....	۷-۲- نکاتی چند درباره کلیدر
	فصل سوم: ویژگی‌ها و شاخصه‌های برجسته نثر دولت‌آبادی در کلیدر
32.....	32.....
۱-۳-۱.....	۱-۳- درباره نثر دولت‌آبادی
۲-۳-۱.....	۲-۳- شماری از مشخصات این نثر شاخص
۱-۲-۳-۱.....	۱-۲-۳- ترتیب ارکان جمله
۲-۲-۳-۱.....	۲-۲-۳- فعل
۳-۲-۳-۱.....	۳-۲-۳- حروف

- 54.....۴-۲-۳ ضمیر
- 56.....۵-۲-۳ عبارات و ترکیبات وصفی پی در پی
- 56.....۶-۲-۳ نشانه جمع
- 57.....۷-۲-۳ استفاده از «وار» به عنوان پسوند شباهت
- 57.....۸-۲-۳ تکرار
- 59.....۹-۲-۳ کاربرد کلمات و جملات عربی
- 59.....۱۰-۲-۳ کاربرد کلمات به جا و معنی یکدیگر
- ۶۱.....۱۱-۲-۳ نثر شعرگونه
- ۶۲.....۱۲-۲-۳ کاربرد عناصر شعری در نثر
- ۶۶.....۱۳-۲-۳ محلی گرایی
- ۶۶.....۱۴-۲-۳ پرشماری کلمات، افعال، تعبیرات و اصطلاحات گویشی
- ۶۷.....۱۵-۲-۳ وسواس در انتخاب و ساخت کلمات و ترکیبات ابتکاری و تازه
- ۶۹.....۱۶-۲-۳ بهره‌گیری از بهزی عبارتهای محاوره‌ای
- ۷۰.....۱۷-۲-۳ تأثیرپذیری از تصویرها و تعبیرات شعر قدیم و شعر جدید
- ۷۰.....۱۸-۲-۳ نکاتی دیگر درباره نثر کلیدر
- فصل چهارم: گرایش‌های کلاسیک دولت‌آبادی در رمان کلیدر**
- ۷۴.....۱-۴ علل گرایش‌های کلاسیک دولت‌آبادی
- ۷۶.....۲-۴ جلوه‌های تأثیر از متون کهن
- ۷۶.....۱-۲-۴ کاربرد صورت کهن افعال و واژگان
- ۸۰.....۲-۲-۴ کاربرد واژگان کهن زبان دری
- ۸۱.....۳-۲-۴ ساخت کهن فعل
- ۸۴.....۴-۲-۴ نشانه جمع
- ۸۵.....۵-۲-۴ کاربرد حروف به شیوه قدما
- ۸۶.....۶-۲-۴ ترتیب اجزاء جمله
- ۸۹.....۷-۲-۴ کاربرد جملات کوتاه به شیوه متون نثر مرسل به ویژه تاریخ بلعمی
- ۸۹.....۸-۲-۴ خلق ایجاز قصر با استفاده از افعال پی در پی
- ۹۰.....۹-۲-۴ کاربرد ترکیبات عربی
- ۹۰.....۱۰-۲-۴ کاربرد سجع به شیوه نثر مسجع گذشته

۹۱..... ۳-۴- نتیجه گیری

۹۲..... منابع و مأخذ

فصل اوّل

کلیات تحقیق

۱-۱ پیشگفتار

ادبیات هر سرزمینی، بخش جدایی ناپذیر از تاریخ و فرهنگ آن کشور است. بنابراین، یکی از راه‌های شناخت فرهنگ و تمدن هر کشور و ملتی، مطالعه و غور در ادبیات آن ملت است. ادبیات معاصر ایران نیز بازتابی است از فضای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی عصر خود و با ارزش‌ترین ثمرهٔ چنین فضایی، پیدایش رمان اجتماعی و واقع‌گراست که از همان بدو ظهورش، با استقبال فراوانی روبرو شد و نثر معاصر ایران را از بند سبک متکلف و کلیشه‌ای حاکم بر ادبیات کلاسیک رها کرد.

رمان ده جلدی کلیدر، به راستی بزرگ‌ترین رمان اجتماعی ادبیات معاصر ایران است. دولت آبادی، نگارش این رمان سه هزار صفحه‌ای را از سال ۱۳۴۷ آغاز کرد و در ۲۰ فروردین سال ۱۳۶۲ پس از پانزده سال کار مداوم، به پایان رساند. رمان کلیدر در ردهٔ رمان‌های اجتماعی با ابعاد تاریخی قرار می‌گیرد که در آن سیمای جامعهٔ انسانی به تصویر کشیده شده است. «چنان که در خود رمان مشهود است، ماجرای رمان به رویدادها و حوادث دوره‌ای مشخص در پاره‌ای از شهرهای خراسان مستند است؛ یعنی می‌توان آن را نوعی ادبیات مستند دانست که آدم‌هایش دارای واقعیت اجتماعی و سرنوشت تاریخی‌اند.» (بهارلو، ۱۳۶۹: ۷)

نویسندهٔ این رمان، نام اثرش (کلیدر) را از نام کوهپایه‌ای واقع در شمال نیشابور گرفته است که حوادث داستان در این مکان اتفاق می‌افتد. «دولت آبادی، کلیدر را بر اساس شناخت خویش از فرهنگ، جامعه و روحیات مردم ایران و به ویژه ساخت سنتی و روستایی آن نوشته است.» (محمدی، ۱۳۶۹: ۲۷) در واقع، تمام ارزش کلیدر به خاطر صورت واقعی و زندهٔ آن است که باعث شده این رمان از نظر هماهنگی عناصر تشکیل دهنده‌اش بی نظیر باشد.

یکی از عناصر تشکیل دهندهٔ رمان کلیدر، زبان است که با داشتن ویژگی‌های خاص خود، موجب تمایز نثر این رمان از دیگر رمان‌های معاصر شده است. در تعریف زبان گفته‌اند: «زبان وسیلهٔ برقراری ارتباط، یعنی تفهیم و تفاهم میان انسانهاست. وسیله‌ای آوایی است که قابلیت تجزیهٔ دوگانه داشته باشد.» (وحیدیان کامیار، ۱۳۸۱: ۲) بنابراین، زبان یک نهاد اجتماعی است که افراد جامعه با هدف آگاهی از مقاصد و نیات یکدیگر و برای برقراری ارتباط باهم عناصر آن را برقرار کرده‌اند. امروزه و همگام با گسترش و پیچیده‌تر شدن روابط اجتماعی انسان‌ها، اهمیت زبان حساس‌تر و اساسی‌تر از گذشته شده است. به نحوی که می‌توان اذعان کرد، انسان چیزی جز زبان نیست و تمامی روابط موجود در محیط اجتماعی، بر بنیاد زبان استوار است. پیداست که داستان نیز بدون زبان موجودیتی ندارد. در تمام نوشته‌ها زبان صورتی یکسان ندارد. البته، کلمات همان کلماتی است که در حوزهٔ زبان وجود دارد؛ اما شیوهٔ گزینش و نحوهٔ ترکیب کلمات است که موجب تفاوت و تمایز سبک نگارش یک نثر می‌شود.

محمود دولت آبادی که در این مقال، به توصیف زبان و نثر رمان زیبایش، کلیدر پرداخته شده است، یکی از رمان نویسان شناخته شده معاصر است که در آثارش هم می‌توان رد پای جدال بر سر تجدد و نوآوری در فن داستان نویسی را مشاهده کرد و هم میراث گذشته دوردست را. آنچه دولت آبادی را از سایر نویسندگان هم نسلش متمایز می‌کند، همین نکته اخیر است. یعنی دست یافتن به سبکی که تلفیقی از ویژگی‌های داستان نویسی سنتی و مدرن است. استفاده از تمام امکانات زبان کهن و معاصر فارسی موجب شده تا نثر دولت آبادی در کلیدر، نثری شناسنامه‌دار و صاحب سبک گردد و در میان رمان‌های معاصر، به لحاظ تنوع و جوهره ادبی، موفقیت بیشتری پیدا کند. از این رو، این پرسش‌ها در ذهن نگارنده خطور کرد که زبان و نثر حجیم‌ترین رمان معاصر فارسی دارای چه ویژگی‌هایی است؟ چرا در میان رمان‌های معاصر، نثر کلیدر از اقبال بیشتری بهره‌مند شده است؟ راز زیبایی و تمایز این نثر در چیست؟ جهت نیل به جواب این پرسش‌ها، نگارنده بر آن شد تا در این پایان‌نامه به بررسی ویژگی‌های نثر دولت آبادی در رمان کلیدر بپردازد و شیوه‌های ظهور آنها را باز نماید؛ با امید به اینکه از این رهگذر، علاقه‌مندان ادبیات داستانی و محققان را به گوشه‌ای از زیبایی‌های این نثر فاخر رهنمون گردد.

۱-۲ بیان مسئله

آغاز داستان نویسی نوین در ایران، تقریباً از اوایل مشروطیت و با خلق رمان‌هایی مانند «سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ» نوشته حاج زین العابدین مراغه‌ای و «مسالک المحسنین» اثر میرزا عبدالرحیم طالبوف بوده است. این آثار در واقع، رمان گونه‌هایی بودند که به قصد انتقاد از اوضاع سیاسی و اجتماعی روزگار خورد به رشته تحریر در آمدند. پیش از آن مردم با قصه خو گرفته بودند و قصه‌هایی نظیر «رستم نامه»، «اسکندر نامه»، «حسین کرد شبستری» و «امیر ارسلان» را می‌خواندند. این نوع قصه‌های عامیانه در ظاهر هدفی جز سرگرمی و مشغول کردن خوانندگان خود نداشتند. اما پس از آن، خواندن داستان‌ها و رمان‌های ترجمه شده و پر ماجرابی چون «کنت مونت کریستو»، «بوسه عذرا»، «ژیل بلاس» و نظایر آنها ذهن خوانندگان ایرانی را با نوعی از هنر داستان نویسی غرب آشنا کرد. از این رو، نویسندگان با تکنیک‌های داستان‌ها و رمان‌های مدرن غرب آشنا شدند و از این شگردها در نوشته‌های خود بهره بردند. یکی از موضوعاتی که پس از مشروطه ذهن نویسندگان ایرانی را به جانب خود مشغول و معطوف کرد، مسائل اجتماعی بود که نتیجه توجه و غور در ادبیات داستانی غرب به ویژه مکتب رئالیسم بود. به همین دلیل، داستان نویسان، تحت تأثیر ادبیات داستانی غرب از اسلوب‌های داستان نویسی قبل از مشروطه فاصله گرفتند و رمان‌هایی انتقادآمیز در نقد اوضاع اجتماعی ایران نوشتند؛ از جمله، «مجمع دیوانگان» از صنعتی زاده و «تهران مخوف» نوشته مشفق کاظمی. رمان بلند کلیدر نیز که مفصل‌ترین رمان مدرن در ادبیات داستانی ایران به شمار می‌رود، جزو همین آثار است و نویسنده در نگارش آن، از تکنیک‌های مختلف داستان نویسی استفاده کرده است.

آثار داستانی که بر این اساس خلق می‌شوند، دارای عناصر مختلفی هستند؛ مانند: شخصیت، درون‌مایه، فضا، نمادپردازی و زبان. عنصر زبان یکی از مهمترین عناصر داستان است و نویسنده جهت نیل به اغراض مختلفی از گونه‌ها و امکانات مختلف زبان بهره می‌گیرد. نثر دولت‌آبادی از نثرهای شاخص ادبیات داستانی معاصر است که پیشینه آن به آثاری چون تاریخ بیهقی، تاریخ بلعمی، سفرنامه و حتی شاهنامه برمی‌گردد. بنابراین، بررسی سبک نثر دولت‌آبادی در رمان بلند کلیدر و استخراج خصوصیات و ویژگی‌های این اثر و تبیین و توضیح تأثیرپذیری‌های آن از نثر و شعر گذشته با تأکید بیشتر بر متون نثر کهن و کندوکاو در کیفیت شکل‌گیری و تدوین شاخصه‌های این نثر، یک تحقیق ضروری و ارزشمند به شمار می‌آید.

۱-۳ پیشینه موضوع

در این زمینه، تحقیق چندان جامع و گسترده‌ای صورت نگرفته است و محققان از کندوکاو و بررسی ویژگی‌های برجسته زبان کلیدر غافل مانده‌اند. پژوهش‌هایی که در این باره انجام شده، اغلب پراکنده و نامنسجم است. در این موضوع، تنها یک مقاله با عنوان «نثر دولت‌آبادی» از آقای دکتر قهرمان شیری (۱۳۸۲) نوشته شده است. آن هم به دلیل تأکید بر تأثیر دوره‌های تاریخی بر نثر دولت‌آبادی صرفاً بر ویژگی‌های خاص نثر دولت‌آبادی به صورت جامع متمرکز نگردیده است. به علاوه، در مقاله «گرایش‌های کلاسیک در نثر داستانی معاصر فارسی» از دکتر محمد علی آتش سودا (۱۳۸۲) به طور خلاصه و تنها در چند صفحه محدود، به تأثیرپذیری دولت‌آبادی از نثر تاریخ بیهقی پرداخته شده است. از این روست که این موضوع به عنوان یک موضوع تازه و بکر، برای این پایان‌نامه در نظر گرفته شده است.

۱-۴ سؤال‌های تحقیق

- ۱- مهم‌ترین ویژگی‌ها و شاخصه‌های برجسته زبانی در نثر کلیدر شامل چه مواردی است؟
- ۲- آیا نثر دولت‌آبادی از متون قدیم تأثیر پذیرفته است و در صورتی که از نثر کهن متأثر بوده، میزان این تأثیرپذیری چگونه است؟
- ۳- دولت‌آبادی در میان متون کهن، بیشتر از کدام کتاب متأثر بوده است؟

۱-۵ اهداف پژوهش

۱-۵-۱ هدف کلی

هدف کلی این رساله، تبیین ویژگی‌های خاص و متمایز این نثر است.

۱-۵-۱ اهداف جزئی

- اهدافی جزئی که نگارنده در پی رسیدن به آنهاست، شامل موارد زیر است:
- ۱- مشخص کردن آبشخورهای زبانی نثر دولت‌آبادی در ادبیات گذشته؛
  - ۲- تعیین و تدوین ویژگی‌های متمایز کننده این نثر از دیگر نثرهای معاصر با تکیه بر تبیین مهم‌ترین و برجسته‌ترین شاخصه‌های زبانی؛

- ۳- بررسی رابطه این نثر با ساختار و محتوای رمان دولت آبادی؛
۴- مشخص کردن میزان تأثیر پذیری نثر نویسنده از گویش‌های خاص اقلیمی خود.

۱-۶ ضرورت و کاربرد نتایج پایان نامه

این پژوهش می‌تواند بخشی از ویژگی‌های نثر معاصر را توضیح دهد، زیرا رمان کلیدر یکی از رمان‌های اجتماعی ادبیات معاصر ایران و پر حجم‌ترین آنهاست. می‌توان گفت، دولت آبادی به عنوان یکی از نویسندگان مطرح معاصر، در این رمان از نظر سبک خاص زبانی، وضع تازه‌ای در نثر داستانی معاصر ما پیش آورده است. از این رو، با انجام این تحقیق، می‌توان با کم و کیف و سبک فردی دولت آبادی به عنوان یک نویسنده ایرانی آشنا شد که می‌تواند برای بسیاری از دست‌اندرکاران زبان و ادبیات فارسی در خارج از کشور هم مفید واقع شود.

۱-۷ روش کار

از آنجا که مهم‌ترین فن تحقیق در پژوهش‌های نظری، مطالعات کتابخانه‌ای است، در این پایان نامه نیز با بهره‌گیری از کتاب‌های موجود، ابتدا به مطالعات مقدماتی پرداخته شد. به این ترتیب که در آغاز به مطالعه و فیش برداری از کتاب‌های خاصی که در حوزه ادبیات داستانی نوشته شده بود، مبادرت شد و سپس رمان کلیدر مورد مطالعه قرار گرفت و برجسته‌ترین ویژگی‌های دستوری و زبانی این اثر فیش برداری و دسته‌بندی گردید و در نهایت یک نتیجه‌گیری کلی درباره زبان و نثر کلیدر به عمل آمد. در این زمینه، برای به دست آوردن اطلاعات بیشتر، از مقالات و مطالب سایت‌های اینترنتی نیز بهره‌مند شدیم.

۱-۸ کلید واژه‌ها

مفاهیم و واژه‌هایی که در این پژوهش به صورت واژه‌های بنیادی و اصولی استفاده شده‌اند، عبارتند از:
۱- داستان معاصر ۲- نثر ۳- زبان ۴- کلیدر ۵- محمود دولت آبادی.

فصل دوّم

زندگی نامه و آثار محمود دولت آبادی

۲-۱ زندگی نامه محمود دولت آبادی

محمود دولت آبادی در دهم مرداد ماه ۱۳۱۹ در روستای دولت آباد سبزوار متولد شد و دوران کودکی خود را در زادگاهش، دولت آباد، واقع در شمال شرقی ایران گذرانده است؛ جایی که شخصیت‌های رمان‌ها و داستان‌های بی‌شمارش از آن برخاسته‌اند. دوران ابتدائی را با سخت‌کوشی پشت‌سر گذاشت و به یاد می‌آورد که یک‌بار هم در سال سوم دبستان تشویق شد: «مدیر مدرسه مرا روی دست‌هایش بلند کرد و حیاط مدرسه به شاگردها نشان داد و بچه‌ها برایم دست زدند ... همین‌قدر بگویم که دوران کودکی، نوجوانی و جوانی‌ام انباشته است از کار و تجربه و غربت و اندوه و گران‌سنگی زندگانی در سفرهایی همه‌جا به دنبال کار و کار و در آرزوی رهانیده شدن از ذلت و تحقیر و رنج‌هایی که بیش از ظرفیت کودکی و نوجوانی و جوانی بودند. همین است که اگر این گذشته‌ی رنج‌بارم برایم بسیار عزیز است و نمی‌خواهم در بیان شفاهی، آن را مثله و مضایع کنم» (چهلتن و فریاد، ۱۳۶۸، ۱۸۰). دولت‌آبادی از آغاز مشاغل مختلفی را تجربه کرد؛ کار روی زمین، چوپانی، پادویی کفاشی، صاف کردن میخ‌های کج و بعد به عنوان وردست پدر و برادر به عنوان دنده پیچ کارگاه تخت گیوه‌کشی، دوچرخه‌سازی، سلمانی و... بعدها تمام مشاغلی که او در دوران نوجوانی و جوانی خود تجربه کرد، در آثارش نمود یافت. محمود دولت‌آبادی در ۱۳ سالگی روستای خود را ترک کرد و در شهرهای مشهد و سبزوار و سرانجام تهران مشغول به کار شد. در این دوران باز هم مشاغل دیگری نظیر حروفچین چاپخانه، سلمانی کشتارگاه، رکلاماتور برنامه‌های تئاتر، سوفلور کنترلچی سینما، ویزیتور روزنامه کیهان و... را بر عهده گرفت. «او در این مدت با پرداختن به کارهایی همچون آرایشگری، کنترل بلیط سینما و جمع‌آوری آگهی برای یک روزنامه، امرار معاش می‌کرد. در کنار این کارها به مدرسه نیز می‌رفت. اکثر شب‌ها را در خیابان به صبح می‌رساند و در اوقات فراغت کتاب‌هایی را که به دستش می‌رسید با ولع تمام می‌خواند.» (نیرومند، ۱۳۷۶، ۴۰).

در همین دوران دهه ۱۳۴۰ بود که دولت‌آبادی به صورت جدی با تئاتر آشنا شد و شش ماه نظری و شش ماه هم عملی درس تئاتر خواند. در این دوره شاگرد اول می‌شود. بازی در نمایش «شهر طلایی» تدوین عباس جوانمرد، «قصه طلسم و حریر و ماهیگیر» نوشته علی حاتمی، «ضیافت و عروسک‌ها» نوشته بهرام بیضایی، سه نمایشنامه پیوسته «مرگ در پاییز» نوشته اکبر رادی و «تمام آرزوها» نوشته نصرت نویدی و پس از آن بازی در نمایش «راشومون» که کارگردانی آن را بعدها خود به عهده گرفت. بعدها مشارکت در انجمن تئاتر، بازی در نمایشنامه «حادثه درویشی» نوشته آرتور میلر با کارگردانی ناصررحمانی‌نژاد، «چهره‌های سیمون ماسار» اثر برشت با کارگردانی مشترک محسن یلفانی و سعید سلطانیپور. پس از آن در نمایش‌های «شب‌های سفید» داستایوسکی، «قرعه برای مرگ»، «اینس مندو» و «تانی» و... را بازی کرد؛ سپس به کار در اداره برنامه

تئاتر پرداخت و پس از آن به گروه هنر ملی پیوست که دوره پرباری برای او به شمار می‌آمد. اگر انتشار نمایشنامه ققنوس و یا فعالیت دولت آبادی را برای تشکیل سندیکای تئاتر در یکی دو سال بعد از انقلاب مستثنی بدانیم، دولت آبادی در سال ۱۳۴۱ داستان‌نویسی را به طور جدی با چاپ داستان کوتاه «ته شب» آغاز کرد و تا سال ۱۳۵۳ تئاتر و داستان‌نویسی دوشادوش هم ذهن او را تسخیر کرده بود. در سال ۱۳۵۳ مهین اسکویی، کارگردان تئاتر از او دعوت کرد که در نمایشنامه «در اعماق» اثر ماکسیم گورکی ایفای نقش کند. یکی از رخدادهای تعیین کننده در حیات ذهنی و هنری دولت آبادی بازداشت وی در سرصحنه تئاتر و به هنگام اجرای نمایش نامه «در اعماق» ماکسیم گورکی، از طرف ساواک در اسفند ماه ۱۳۵۳ است. خود او درباره علت بازداشت شدنش چنین می‌گوید: «در بازجویی به من گفته می‌شد که چرا وقتی برای دستگیری افراد وارد هر خانه‌ای می‌شویم کتاب‌های تو را در قفسه کتاب می‌بینیم؟ و می‌گفتند: می‌دانیم که شب‌ها می‌نشینی تا صبح و هی کتاب می‌نویسی و هی می‌نویسی. مگر تو کار و زندگی دیگری نداری؟ ... بعد از آن که لابد نمی‌شد آدم را به بهانه‌ی نوشتن داستان محاکمه کرد، یک اتهام سیاسی هم به من چسبانده» (چهلتن و فریاد، ۱۳۶۸، ۲۱۰-۲۱۱). در سال ۱۳۵۸ به عنوان دبیر اول سندیکای هنرمندان و کارکنان تئاتر ایران انتخاب می‌شود و «هجرت سلیمان» را به صورت نمایش به روی صحنه می‌برد. از جمله کارهای او در این سال، تدریس در مدارس عالی و دانشگاه است. در حالی که کار نویسندگی را با پشتکار ادامه می‌دهد و آثار ارزشمندی را خلق می‌کند.

۲-۲- سالشمار زندگی محمود دولت آبادی

۱۳۱۹- تولد در دولت آباد سبزوار

۱۳۲۳- گردانیدن نعش‌های گل محمد، بیگ محمد و ... قهرمانان رمان کلیدر در سبزوار

۱۳۲۵- آغاز تحصیلات ابتدایی

۱۳۲۶- به داستان‌هایی که دوره‌گردها و مداحان نقل می‌کنند علاقه‌مند می‌شود، آشنایی با نمایش سنتی و بازیگری در تعزیه

۱۳۲۷- برای تماشای نخستین فیلم به سینما باغ ملی سبزوار می‌رود.

۱۳۲۸- مطالعه‌ی کتاب امیرارسلان نامدار

۱۳۳۱- ترک روستا و سفر به شهرهای مرکزی ایران به قصد کار

۱۳۳۳- کار در کارخانه پنبه، بیماری استئوملیت در پا (بیماری استخوانی)

۱۳۳۴- سفر به مشهد برای معالجه

۱۳۳۵- سفر به عتبات، بازگشت و توقف در تهران

۱۳۳۶- بازگشت به ولایت، کار در شهر سبزوار

۱۳۳۷- سفر به مشهد به قصد ورود به آموزشگاه گروهبانی

- ۱۳۳۸- سفر به تهران، آشنایی با آثار آنتوان چخوف نویسنده روس و آثار صادق هدایت
- ۱۳۴۰- شرکت در کلاس تئاتر آناهیتا
- ۱۳۴۱- آغاز داستان‌نویسی به طور جدی و چاپ داستان کوتاه «ته شب» در مجله آناهیتا، مهاجرت خانواده به تهران.
- ۱۳۴۲- بازی در نمایش‌های «قرعه برای مرگ»، «تانیا» و «انیس مندو»
- ۱۳۴۳- مرگ برادر کوچکترش نورالله در سن بیست و یک سالگی؛ نگارش داستان‌های بیابانی، پای گلدسته‌ی امامزاده شعیب و سایه‌های خسته
- ۱۳۴۵- آشنایی با احمد شاملو شاعر معاصر ایران
- ۱۳۴۶- آشنایی با آثار غلامحسین ساعدی نویسنده معاصر ایران: بازی در چوب به دست‌ها ورزید اثر ساعدی، آشنایی با جلال آل احمد، پایان نگارش آوسنه بابا سبحان
- ۱۳۴۷- بازی در نمایش‌های شهر طلائی (تدوین جوانمرد) و قصه طلسم و حریر و ماهیگیر (نوشته علی حاتمی) نگارش باشیرو، گاواره بان و تنگنا، آغاز نگارش رمان بلند کلیدر.
- ۱۳۴۹- ازدواج با آذر ماهر، سفر به کلیدر.
- ۱۳۵۰- تنظیم و اجرای نمایش راشومون (نوشته آکوتو کاوا) آشنایی با امیرحسین آریانپور، نگارش داستان مرد.
- ۱۳۵۱- علی، برادر ناتنی هنگام رانندگی در جاده هراز به رودخانه پرت می‌شود، آشنایی با سهراب سپهری، پایان نگارش نمایش نامه درخت، تولد اولین فرزند سیاوش.
- ۱۳۵۲- سفر به سبزوار، سخنرانی در دانشگاه تهران.
- ۱۳۵۳- دستگیری و بازداشت توسط عوامل سازمان امنیت، پایان نگارش عقیل عقیل.
- ۱۳۵۴ = زندان
- ۱۳۵۴- زندان
- ۱۳۵۶- بازگشت از زندان، درخواست اجازه از دولت آبادی برای ترجمه «گاواره بان» به زبان آلمانی
- ۱۳۵۷- پایان نگارش رمان جای خالی سلوچ.
- ۱۳۵۸- دیدار با علوی، سخنرانی در دانشگاه صنعتی شریف به مناسبت روز جهانی تئاتر، به دست آوردن عنوان نفر اول سندیکای هنرمندان و کارکنان تئاتر ایران، انتشار چهار جلد اول کلیدر توسط نشر پارسی.
- ۱۳۵۹- انتشار داستان هجرت سلیمان به زبان سوئدی.
- ۱۳۶۰- مرگ پدر، سخنرانی در تئاتر دهقان
- ۱۳۶۱- آغاز مکاتبه با محمدعلی جمالزاده، انتشار نمایش نامه «ققنوس»
- ۱۳۶۲- پایان رمان «کلیدر» در فروردین ماه.
- ۱۳۶۳- چاپ داستان «مرد» به زبان فرانسه در مجموعه داستان‌های ایرانی.

- ۱۳۶۵- مرگ مادر، نگارش «آهوی بخت من گزل».
- ۱۳۶۷- پاپ مقاله‌ی «جنگ و صلح» (پایان کابوس، پاسخ به مجله‌ی لایف) در دنیای سخن.
- ۱۳۶۸- پایان نگارش جلد نخست «روزگار سپری شده مردم سالخورده» انتشار «ما نیز مردمی هستیم» سفر به هلند، سود، آلمان و انگلیس و فرانسه، سخنرانی در سمپوزیوم آمستردام.
- ۱۳۶۹- سفر به آلمان در پاسخ به دعوت خانه‌ی فرهنگ‌های جهان (برلن)، انتشار هجرت سلیمان به زبان چینی.
- ۱۳۷۰- سفر به آمریکا و کانادا و سخنرانی در دانشگاه میشیگان (ایالات متحده‌ی آمریکا) و دانشگاه کویینز (کانادا).
- ۱۳۷۱- سفر به مونیخ و سخنرانی در سمپوزیوم «ادبیات در گذر هزاره‌ی سوم»، حضور در نمایشگاه کتاب فرانکفورت.
- ۱۳۷۲- سفر به آلمان برای سخنرانی درباره‌ی «نویسنده» (تابستان ۱۹۹۳) چاپ داستان ادبار به زبان انگلیسی در آمریکا.
- ۱۳۷۳- شروع ترجمه‌ی جالی خالی سلوچ به فرانسه.
- (در تنظیم این سالشمار از منابع زیر استفاده شده است: شاملو، دولت‌آبادی، ۱۳۷۲: ۱۶۵-۱۶۳؛ حنا، ۱۳۷۱: ۱۵۶-۱۴۱؛ روح‌بخشیان، ۱۳۶۶: ۲۵-۲۲؛ قربانی، ۱۳۷۳: ۹-۵).

۲-۳- آثار

دولت‌آبادی آثار ارزشمندی در زمینه‌ی داستان کوتاه و رمان خلق کرده است. او از همان نخستین اثر تا آخرین آنها سلوک خطوط تفکری کلی نگر و نشانه‌هایی مشخص وجود دارد. همچنین تسلط‌های رشک آمیز او در فضا سازی و دیالوگ‌نویسی از همان آغاز کار پیداست. مشخصه‌ی دیگر آثار او عشق به پدر یا خاطره‌ی پدری است. ارادت به صادق هدایت، همدلی او با هدایت به رغم تفاوت نگاهشان که به خوبی در رمان «سلوک» وجه روشن‌تری به خود می‌گیرد، از دیگر مشخصه‌های آثار دولت‌آبادی است. مشخصه‌ی دیگر آثار او، ندای امیدواری در عین کلافگی است و نگاه تلخ او به زندگی که این امیدواری از تربیت و آموزش روستایی او ناشی می‌شود که قناعت و صبوری ویژگی آن است و کاملاً با نگاه شهری صادق هدایت متفاوت است. دیگر ویژگی‌ای که در کارهای دولت‌آبادی بارز بود، این است که او به شرح بیرونی آدم‌ها بیشتر رغبت نشان می‌دهد تا شرح درونی آنها. گاه به نظر می‌رسد که این آدم‌ها درون ندارند، از بس که نویسنده به شرح بیرونی آنها پرداخته است، به قد و قامتشان به شکل و شمایلشان و خلق و خوی آنها بیش از آنکه نشان داده شود، به وصف در می‌آیند و از صافی ذهن و زبان راوی نویسنده عبور می‌کنند تا ماجرا سرانجام پس از آن آغاز شود. تم اصلی داستان‌های او بر دو مدار در حرکت است: روستا و شهر. در این جا به معرفی این آثار بر پایه‌ی تاریخ انتشار آنها می‌پردازیم:

لایه‌های بیابانی (۱۳۴۷)

این اثر شامل چهار داستان کوتاه به نام‌های ادبار، بند، پایه گلدسته امام زاده شعیب و بیابانی است. موضوع این مجموعه داستان، مزدوری در مناسبات تولیدی روستایی ماست. داستان «بیابانی» که نقطه عصبان آثار دولت‌آبادی نیز به شمار می‌رود، داستان دیگری است از ناکارآمدی ساخت و ساز نوین اجتماعی.

اوسنه بابا سبحان (۱۳۴۹)

موضوع این رمان تلاش زمین‌داری سنتی و جابه‌جایی آن با نظام زمین‌داری بورژوازی است. رمان با باباسبحان آغاز می‌شود و بعد عرووش شوکت و آن‌گاه پسرهای صالح و مصیب و دیگر شخصیت‌ها، در شبکه‌ای منطقی از روابط اجتماعی روستا و تعاملی معقول و ناگزیر، یکی‌یکی پا به صحنه داستان می‌گذارند. بحران در داستان هنگامی رخ می‌دهد که «عادل» - که پنج دانگ ملک اجاره‌ای را در تملک خود دارد - تصمیم می‌گیرد، یک دانگ بقیه را از «صالح» گرفته به «غلام» نامی واگذار کند، که بر او مهر افکنده. غلام در یک درگیری پس از کشتن صالح می‌گریزد و عادل در این فرار به وی کمک می‌کند. این رمان، از ساخت خوبی برخوردار است.

گاواره‌بان (۱۳۵۰)

این رمان بر محور هجوم نظامی‌ها به روستا برای سربازگیری و خالی شدن روستا از جوانانی است که باید جای پدران را در کار زراعی بگیرند. گاواره‌بان رمانی کوتاه‌تر از «باشیرو» و نه به خوبی «اوسنه بابا سبحان» است. گاواره‌بان نیز چون همیشه با یک بحران آغاز می‌شود.

سفر (۱۳۵۱)

«سفر»، اولین رمان دولت‌آبادی به شمار می‌رود که از طرح داستان محکمی برخوردار نبود. موضوع این رمان، مهاجرت ناگزیر روستائیان به شهر و کشورهای هم‌جوار برای ورود به بازار کار، از میان رفتن کانون خانواده و نابودی شخصیت‌هاست. سفر، داستان یک گره یا یک بن‌بست است. داستان با یک بحران آغاز می‌شود؛ از بیکار شدن مختار و طلیعه دنیای جدید و ورود ماشین که این رفتاری‌ها را آغاز کرده‌است. شخصیت داستان «مختار» برای کار به صورت قاچاق به کویت می‌رود، اما زخمی به ایران بازمی‌گردد و متوجه می‌شود که در غیاب وی همسرش خاتون به عقد «مرحب» نامی درآمده است. در پایان داستان مختار زیر قطار می‌رود و کشته می‌شود و مرحب نیز گرفتار عذاب وجدان می‌گردد.

مرد (۱۳۵۱)

داستان بعدی دولت‌آبادی، «مرد» است که در سال ۵۱ نوشته می‌شود، ولی در سال ۵۳ به دست مخاطبان می‌رسد. داستان کوتاه نسبتاً بلندی راجع به مرد شدن یک پسر نوجوان. این نوشته مثل بقیه آثار دولت‌آبادی داستان فقر است، اما داستان نکبت نیست و این درست در جهت عکس نوشته‌های نویسنده‌ای مثل چوبک است که در آن‌ها می‌توان بوی چرک و کثافت را فهمید، ولی تفاوت دولت‌آبادی با چوبک در این است که وقتی دولت‌آبادی از مردم عادی یا فرودست جامعه صحبت می‌کند، نگاه او نگاهی آرمانی و حتی

حماسی است.

باشیرو (۱۳۵۲)

این رمان یکی از موارد جرم نویسنده از نظر مأموران ساواک بود. زیرا در آن نویسنده به همدردی با مبارزان راه آزادی و عدالت می‌پردازد. در این رمان «خدو» آموزگار عدالت‌جو به چنگ ساواک می‌افتد و همسرش «راحله» - که از تجاوز به عنف ساواکی‌ها زندگی را بر خود تلخ یافته - خود را به امواج دریا می‌سپارد. دولت‌آبادی داستان‌هایی دارد که پرده داستان به روی یک زن باز می‌شود. «جای خالی سلوچ»، «کلیدر» و «باشیرو» از آن جمله است. این اثر با آثار قبلی دولت‌آبادی تفاوت فاحشی دارد.

عقیل عقیل (۱۳۵۳)

این اثر دیگر با بحران شروع نمی‌شود، بلکه داستان با فاجعه آغاز می‌گردد؛ زلزله! در مرکز فاجعه عقیل قرار دارد که همه کس‌اش مرده‌اند جز دخترش شهربانو که با او به صحرا رفته بوده و جز پسرش تیمور که در گناباد به سربازی رفته است. در «عقیل عقیل» این پدر است که پسر را گم کرده، اما در واقع تیمور تنها پسر عقیل نیست که همه کس و کار اوست؛ پس باز هم عقیل پدر گم کرده‌ای بیش نیست. این رمان براساس زلزله «کاخک» گناباد (خراسان) در سال ۱۳۴۷ به ذهن نویسنده راه یافته است. در شهر «خواف» زلزله‌ای رخ می‌دهد و تنها «عقیل» و تعداد کمی زنده می‌مانند. عقیل برای دیدن تنها فرزند بازمانده‌اش که در بیرجند سرباز است، راهی سفر می‌شود. سرانجام پسرش «تیمور» را که مشغول کشیک است، می‌بیند؛ اما فرزندش که - دچار از خودبیگانگی شده - علی‌رغم شناختن پدر، به او فرمان ایست می‌دهد و پدر از دیدن این صحنه به مرز جنون می‌رسد.

از خم چنبر (۱۳۵۶)

دولت‌آبادی عدم اقبال این اثر را در حال و هوای انقلاب به خاطر توقعاتی می‌داند که نسل انقلابی از آموزگار آرمانی خود داشته‌اند. در این داستان، معلمی که قرار است در روستا به انسان‌سازی بپردازد، از ساده‌منشی «طاهر» سوءاستفاده کرده با همسر وی ارتباط نامشروع برقرار می‌کند. او فقط به معلمی به عنوان یک شغل می‌نگرد و آرمان‌والایی در سر ندارد. بسیاری معتقدند موضوع یا ماجرا در این داستان اهمیت ندارد.

دیدار بلوچ (۱۳۵۷)

اثر دیگری که از دولت‌آبادی منتشر می‌شود، «دیدار بلوچ» سفرنامه کوتاهی است که شرح سفری است که دولت‌آبادی به زاهدان و آن حدود داشته‌است. سفرنامه از مشاهدات وی از زاهدان آغاز شده و بعد همراه راوی به میرجاوه و زابل هم سری می‌زنیم. در این اثر برخی افکار و روحیاتی که دولت‌آبادی در جابه‌جای آثارش به عنوان تفکری محوری در داستان‌هایش بروز داده‌است، در این اثر نمودی آشکار و مستقیم پیدا می‌کند.

جای خالی سلوچ (۱۳۵۸)

در این اثر اوضاع و احوال روستایی از حاشیه کویر توصیف می‌شود که در آن مالکان بزرگ زمین‌ها را